

ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ

U etimologijskom rječniku latinskoga jezika vele Meillet—Ernout¹⁾ ispravno, da se semantika latinskoga *elementum* posvema pokriva sa semantikom starogrčkoga sing τὸ στοιχείον pl. τὰ στοιχεία 1. „počela, od kojih sastoji materija; 2. osnovi znanja; 3. osnovice, od kojih sastoje riječi = alfabet“. U prvom se značenju starogrčka riječ očuvala u svim balkanskim jezicima prema bizantinskom izgovoru diftongâ οι ει > i: srp.-hrv. *stihija*, bug. *stihija*, ž. r. Ovako i u ruskom. Grčki srednji rod očuvao se samo u cincarskom *stihiu* ili *stihio*.²⁾ Ovaj posljednji novogrčki oblik nalazi se i u arbanaskom.³⁾ U starom crkvenoslovenskom dolazi kadikad također u srednjem rodu *stihio* ili *stuhije*.⁴⁾ U svakom slučaju starogrčka je riječ preuzeta još u vrijeme, dok je akcenat bio na *i* na drugom slogu od kraja i dok nije prešao na dočetno *o* kao u novogrčkom.⁵⁾ Inače je grčki (bizantinski) dočetak *-io* bio zamijenjen u južnoslovenskom i u ruskom našim sufiksom kolektivnog značenja *-ija*.⁶⁾

Taj se sufiks nalazi u riječima kao što su: *čèdija*, *sèlija*, *kòlija*, *Srbàdija* i t. d. Ta je zamjena grčkoga srednjega roda našim ženskim rodom nastala odatle, što se dočetno bizantinsko ili novogrčko *-o* izgovaralo zatvoreno, kao *u*,⁷⁾ pa se novogrčki ili bizantinski oblik identificirao sa našim nastavkom *-u* u akuzativu ženskih imenica i prema tome padežu bio je stvoren novi nominativ *stihija*. Južnoslovenski jezici postupili su u ovom slučaju na isti način kao u imenu Dràkul(a)⁸⁾ za starorumun-

1) Dictionnaire étymologique de la langue latine 285 s. v. Ovaj člančić ide u moje studije iz balkanskoga vokabulara, upor. moje *Studije iz balkanskoga vokabulara*, Baričev Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, IV, str. 119–124 i *Etudes de vocabulaire balkanique* u reviji *Revue internationale des études balkaniques* II, 31–43.

2) Pascu, Dictionnaire étymologique macédonoumain II 89, br. 1683 i 1684.

3) Gustav Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache 393 *stihjō* »Gespenst, utvara«.

4) Miklosich, Lexicon palaeoslov.-graeco-latinum, 884 s. v. i 898 s. v.

5) Prema izgovoru *stihjō*, pisanom starogrčkim diftongima στοιχείο.

6) Maretić Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika. 2. Izd. 279 § 335 d. Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache § 549. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik I, § 449.

7) Upor. *ruminъ*, *rumьskъ* od Ρωμαίοι; cf. Miklosich, Lexicon 805, i cincarsko *stihiu*.

8) ARj II. 759.

sko *draculu* danas *dracul* „zmaj“ < lat. *draco* sa članom. Ovo se mora odmah na početku istaknuti, da bismo mogli prosuditi, ko je širio ovu grčku riječ po Balkanu.

Pored ovoga morfološkoga ekskursa o grčkoj riječi u južnoslovenskim jezicima, treba naročito istaći još jedan značajan semantički momenat. Starogrčka riječ τὸ στοιχείον nije slijedila sudbinu klasično-latinske riječi *elementum*, s kojom se u semantičkom pogledu poklapala. Današnji romanski jezici nijesu je očuvali kao pučku, narodsku riječ (fr. mot populaire), nego kao učenu riječ (fr. mot savant), jednako kao i svi ostali kulturni jezici, kao kod nas *elëmenat*, *elëmëntâran* = *stihija*, *stihijski*. Naprotiv, starogrčka riječ ušla je u novogrčki folklor, u demonologiju, pa znači „genius loci, demon vjetera, čak i zmaj“ i prevodi se na francuski „esprit follet, revenant, lutin, homme laid, utvara, avet, koja se povraća, koja muči“. Odatle postoji i denominal στοιχειόνω „devenir un revenant, postati vukodlak, neke vrsti bretonski (= keltski) bisclaret, koji je obradila starofrancuska spisateljica Marie de France u poznatom „lai“, „t. j. napustiti za neko vrijeme tijelo, tako da se duh može u nešto drugo pretvoriti“. U novogrčkom οίκια στοιχειωμένη¹⁾ znači „maison hantée, začarana kuća“.

Demonološko značenje starogrčke riječi prešlo je iz novogrčkoga u gotovo sve balkanske jezike osim bugarskoga, i to još u vrijeme daleko prije XVI. vijeka, t. j. prije nego što su se Arbanasi, bježeći ispred Turaka, naselili na Siciliji. Kod sicilskih Arbanasa *stihî* znači „zmaj“;²⁾ kod Gega *stuhî* znači „vjetar uopće, naročito orkan, oluja“.³⁾ Kod susjeda Arbanasa, kod Crnogoraca, *zduh*, plural *zduhovi* su „duše živih ljudi ili životinja, koje za izvjesno vrijeme napuštaju tijelo i dižu se u vazduh (zrak) i tu se, kao arbanaske nemani zvane kulšedre, „zmajevi“, bore, osobito na kraju zime ili na početku proljeća“.⁴⁾ To su jedna vrst pomenutog bretonskoga bisclareta. U zavijanju vjetera očituje se njihov lijet. Vuk je zabilježio *zdüha* i *zdühâč* u crnogorskom govoru kao sinonim za *vjedogonja*.⁵⁾ U Hercegovini raširio se oblik *stühâč*. Sima Trojanović⁶⁾ daje oblike *stuva*, *stuhâ*, *zduva*, *stuvač*. To su bića, koja se bore u vrijeme žetve kao orkani. Stanovnici Arahove (= slav. Orahovo) u Grčkoj tumače sebi sniježne vijavice pomoću ovih bića.⁷⁾

1) Izgovori *stihjomëni*. Od aorista στοιχίσωσα stvoriše Cincari glagol *stihiusire* »être visité par les esprits«, cf. Pascu II 89 br. 1685. Mladenov Etimologičeski i pravopisni rečnik 609 ima također glagol *stihiosam*, koji prevodi »udarja«.

2) Gustav Meyer o. c. 393 s. v.

3) Jokl u niže citiranom djelu str. 81.

4) Rovinski, Crnogorija II/1 528, i sl. prema citatu kod Jokla.

5) B— I II 487. Vuk kaže: »Po Hercegovini pripovijedaju, da se stuhâci (kao vile ili đavoli) nalaze po velikim planinama i po kamenicama«.

6) Srpski etnografski zbornik XVII, 159 i sl.

7) Jokl, o. c. 81.

Pokojni veliki albanolog Norbert Jokl u svome djelu *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin und Leipzig 1923. str. 81—86 bavio se pitanjem putovanja ove balkanske demonološke riječi. S njegovim mišljenjem, da se radi o novogrčkom kao ishodištu moramo se svakako složiti. Budući da on daje veliko značenje alternaciji početnih konsonanata *st zd* u srpsko-hrvatskim refleksima, dolazi do zaključka, da su Arbanasi bili posrednici u širenju ovog demonološkog izraza u Crnoj Gori i Hercegovini. Geografska area srpsko-hrvatske riječi izgleda da mu daje pravo. On naime misli, da srpsko-hrvatski jezik reflektira arbanaski bezvučni lenis jednako *st* kao i sa *d*. On je ispustio, kako se čini, posvema iz vida gore pomenuti morfološki momenat, t. j. zamjenu grčkoga dočetka *-io* u neutrumu našim sufiksom kolektivnog značenja *-ija* u femininu. Ta se pojava može objasniti samo iz slavenskih jezika. Da se doista radi o našem kolektivnom sufiksu, o tome nema sumnje, jer ga je naša jezična svijest kao nepodnosljiv u ovom terminu ili jednostavno ispustila ili zamijenila drugim sufiksom *-ac* = *-ač*,¹⁾ po mojem mišljenju također grčkoga podrijetla *-άκης*.²⁾ Čuditi se je, što je ovaj momenat veliki pokojnik, poznat kao osobit poznavalac južnosl. jezika, ispustio iz vida.

Slavenski sufiks *-ija* zadržali su Arbanasi u gore pomenutim oblicima *stihī* i *stuhī* ž. r. Njihovu jezičnu svijest naš kolektivni sufiks nije smetao, kako je i razumljivo. Za njih on nije značio ništa. Bio je samo dio termina.

Veliki pokojnik nije poznavao ni dako-rumunjski oblik *stafie* „utvara, fantom, prikaza“ također žen. roda. Rumunjski ženski rod može se također protumačiti samo pomoću slavenskoga posredovanja, jer bi i sjev. Rumunjima bilo priličnije reflektirati novogrčki oblik *stihio* sa *stihiu* kao i Cincarima. Dako-rumunjski oblik³⁾ naglašuje se jednom na *i*, a drugom, u Moldaviji, na *a*. I o tome će biti naskoro riječ.

Nadalje, pokojnik nije uzeo u razmatranje ni cincarski isto značni oblik *stifă*,⁴⁾ koji se govori u Beru, a koji se osniva na

1) U dijalektima, koji ne razlikuju *č* i *ć*.

2) Maretić, o. c. str. 258 § 319 i. Može se uzeti u obzir i miješanje sa sufiksom *-ač*, koji dolazi obično kod glagolskih izvedenica imperfektivnog značenja. Leskien i Vondrák ne govore ništa o sufiksu *-ac*.

3) Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, 1482. Suglasnik *f* za grčko *h* po pravilu je kao *i* u rumunjskim slavizmima. Sinonimi su za *stafie* „spectru, fantomă, vedenie (sufiks *-enie* je kao u *privedenje*), arătură“

4) Dalametra, za turskog vremena učitelj na rumunjskoj školi u Beru (turski Karaferija), Dicționar macedo-român 196 daje za *stifă* i rečenicu: *si stifa s' feați draclu* „stifă »utvara« se pretvorila u zmaja.“ Od *stifă* postoji u istom cincarskom dijalektu i glagol *stifusiri* „poginuti, iščeznuti“. Dalametra daje za novogrčki oblik *stihio*, koji se također govori u njegovu dijalektu, kao dako-rumunsko značenje *stafie* „ut-

odbacivanju kolektivnog sufiksa *-ija* jednako kao u Hercegovini ili Crnoj Gori. Prema tome moramo i ovdje zaključiti, da su ovim Cincarima saopćili grčki oblik Slaveni, možda oni, koji su nekada stanovali u Konstantinovoj Srbici, današnjoj Σέρβια na Eistrici (Ἐλιστρίων) u sjev. Grčkoj.

Služeći se materijalom, koji je skupljen za Rječnik Jugoslavenske Akademije, u mogućnosti sam, da dopunim učena izlaganja Joklova, kome taj materijal nije bio pristupačan.

Riječ *zduha* upotrebljava i Ljubiša Prič. 37: *Kako bi svaku zduhu i utvaru razgonila*. Kako se vidi, Ljubiša upotrebljava grčku posuđenicu u amplifikaciji: *zduha i utvara*.

Av. Jovičević zabilježio je iz riječke nahije u Crnoj Gori riječ *zduha* u značenju „zapara, vrućina, pokvaren zadah, koji čovjek iznenada susretne“. Ali ovo značenje možda ne stoji u vezi sa grčkom riječi, jer nije identično sa značenjem u Ljubiše¹⁾.

Kod Matije A. Reljkovića Satir 2203 čitamo: *stuh! i čaja! dobro razumije* (sc. vō).²⁾ Ali ovaj uzvik, koji orač govori volovima, nema nikakve veze sa grčkom riječi.

U Bosanskoj „Vili“ g. 1889., 276 i 1892., 276 čitamo ovo tumačenje za riječ *stuha*: *što kao stuhe i vukodlaci silovitom moru pomrčinu presijecaju*.

Radi se sada o tome, kako da protumačimo alternaciju početnih konsonanata *st* i *zd*? Da li su tu Arbanasi služili kao posrednici? Kad sam o Joklovoj znamenitoj knjizi pisao referat u Parićevu Arhivu za arbanasku starinu itd. I, 222, bio sam uvjerenja, da tu Arbanasi zaista ulaze u račun. Ali smo vidjeli gore, da *stihjō* označuje u novogrčkom atmosferskog demona i da se to značenje očuvalo i u arbanaskoj i srp.-hrvat. posuđenici. Prema tome je sasvim prirodno, da se novogrčka riječ *stihjō* morala pomiješati sa srp.-hrvatskom *zduhъ*. Imademo dosta potvrda, da je u srp.-hrvat. riječ vazduh izgubila početni slog³⁾ i da glasi samo *zduh*, tako kod Vetranića — Čavčića, pjes. I. 178: *zemljom sve vode, još zduh i oganj, leteti obhode*. Nadalje g. 1496., Starine XXIII 102, čitamo: *zduh*

vara“. Od ovoga grčkoga oblika bilježi i glagol *stihusiri* „postaviti u temelj kuće, hoja se gradi, zaklana pijetla, ili drugu koju životinju ili sjenu od čovjeka. Sve će se ovo poslije 40 dana pretvoriti u utvare (stafie).“

1) *Zduha* u ovom slučaju može biti čista slavenska riječ, od **sz-duha*. Zacijelo stoji u vezi sa glagolom **sz duhati* »conflare«. Od toga glagola postoji postverbal u žumberačkoj čakavskoj riječi *zdūva* „intriga, podvala, izmišljotina“.

2) U Matićevu izdanju Starih pisaca, Zagreb (1916) XXIII 129 *stih* 2203 čita se: *stul* i „čajal“ dobro razumije (sc. vō). To je uzvik, koji Vuk bilježi *stū*, a u Žumberku se govori *štū* upregnutim volovima, kad ih goniti hoće da potjera natrag.

3) Gubitak vokala *u-* nastao je odatle, što se identificirao sa prijedlogom.

za vazduh. U Zborniku za narodni život VI 138 čitamo: *od takvog vjetra, od zduha, i sugreb (neka vrsta svraža) postane na čovjeku*. Zduh u ovom primjeru može da znači „vazduh“ i „vjetar“.

Milčetić, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoliskih spomenika*, Starine XXIII, donosi: *i užas'ni oni tadae vzdvig'se oči vidiše nebo i zduh i v'sa će v nih' sut* za latinsko *Stupefacti illico omnes illi elevantes oculos coelum totum, aethera et omnia quae eorum continentur ambitu, quadam viderunt luce septies solis luce preclariora clarescere*.

Rezultat je našeg ispitivanja ovo, što slijedi: 1) Arbanaski oblici ž. r. *stihī* i *stuhī* morfološki se tumače iz slavenskoga, ne kao direktna posuđenica iz grčkoga neutruma. 2) Konsonantska alternacija *st* i *zd* u srp.-hrvatskom tumači se kao unakršćavanje grčke posuđenice sa slavenskom rječju *vъzduhъ*. To je unakršćavanje nastalo zbog semantičkih razloga. Jednake je prirode kao unakršćavanje našeg konkluzivnog veznika *dakle* i talijanskog *dunque* u *dunkle* na jadranskim ostrvima. 3) Zamjena *-ija* za novo-grčko *-io* osjećala se u Hercegovini i Crnoj Gori kao naš kolektivni sufiks, koji nije dobro pristajao atmosferskom demonu, biću, koje u mašti izaziva predodžbu zmaja ili arbanaske kulšedre. Zbog toga se odbacio. Odbacivanje grčkog dočetka *-io* ima se pripisati, dijelom, i unakršćavanju sa *vъzduhъ*. Isto odbacivanje dogodilo se kod Cincara u Beru.

Nakon ovog rezultata možemo pristupiti rješavanju fonetskog problema, zašto imamo za starogrčki diftong *oi* jednom vokal *i*, drugi put vokal *u*, a treći put, u dako-rumunjskom, čak vokal *a*. Na to pitanje mora se odgovoriti ovo, što slijedi: Starogrčki diftong *oi* u svom razvitku k monofongu u bizantinskom grčkom i novogrčkom sastao se u jednom momentu sa razvitkom grčkoga ypsilona, koji se reflektira veoma različito, sa *e*, *i*, u *iu*.¹⁾ Prema tome moramo zaključiti, da refleksi *u* za *oi*: arbanasko *stuhī*, srp.-hrvat. *stuh* ili *zduh*, *stuha* ili *zduha*, ili starocrkvenoslov. *stuhia*,²⁾ potječu iz vremena kad je starogrčki diftong *oi* u bizantinsko doba glasio *u*.

Teško je objasniti, kako i Tiktin priznaje, dako-rumunjsko *a*. Ja vidim dvije mogućnosti za sada; prvo da uzmem disimilaciju između diftonga *oi-ei* i umiješanja diftonga *ai* prema izgovoru učenih kaluđera u *a-i*. To me tumačenje doduše ne zadovoljava. Ali kad promatram razne reflekske, kao što su li-

1) Primjeri: *gypsus* >tal. gesso, srp.-hrvat. *cima*, *čuma* < κῶμα gen.-ατος. Za grčko ypsilon imamo u n. pr. u dakorum. glagolu *a marturisi* < grčki aorist od μαρτυρῶ »svjedočim«.

2) Miklosich, *Lexicon 898*. s. v. Oblik *stuhija* dolazi u starim tekstovima i na zapadu srp.-hrvat. teritorije; tako u Jagićevu izdanju *Starine III*, 316: *Lita človičaska četirimi utvrdi (bog) stuhīemi*. Isto tako i kod jednog kasnijeg pisca Rosa, *Život Isusov 165*: *stuhje i zle godine zaudavaše*, 66 „*hudobe tjeram, stuhje uređujem*“.

turgija i *leturdija*, za λειτουργία¹⁾, onda pomišljam, da kod raznih refleksa među grčkim posuđenicama balkanskih jezika moramo računati i s uplivom izgovora katarévuze, a ne samo dimótike. Druga je mogućnost, da bi *a* u naglašenom slogu od *stafie* mogao biti iste prirode kao u rumunskom pridjevu *dator* >*deator< lat. *debitorius*. U naglašenom moldavskom obliku *stáfie a* je mogao nastati iz *ea* kao u *vac* <*veac* <slav. věкъ, t. j. diftong *oi* bio je tretiran kao *e* iz *y*. Ali za ovo tumačenje nema drugih utvrđenih primjera. Iz naglašenog sloga mogao se *a* prenijeti u nenaglašeni u *stafie*.

Još imamo da protumačimo u dako-rumunskim oblicima promjenu akcenta. Pored *stihie* naglašavalo se u starorumunskom i *stíhie*. To znači, da se riječ ravnala prema naglasku slavizama tipa: *tréstie* <трьсть „trstika“. Kako je dočetak *-ie* vrlo čest rumunski refleks za slavenski meki poluvokal na kraju riječi, a te su riječi ž. r. i nose akcentat na osnovi, nije čudo, što je i *stáfie* u moldavskom dobio akcentat na osnovi, a ne na nastavku. To je analogijsko prenošenje akcenta.

Zagreb.

P. Skok.

1) ARj VI. 21. Pored *léturdija* dolazi i *leturdija*, *leturgija* i *leturgisati*; lbidem VI 25 zabilježeni su oblici *leturdija*, *liturdija*, *liturgija* i prema ovim oblicima i glagoli: *liturgisati* itd. Zamjena starogrčkoga diftonga *-ei* monoftongom *e* u srpskohrv. nije se mogla dogoditi prema novogrčkom ili bizantinskom izgovoru, kako se vidi iz oblika *liturgija*, gdje se *i* za stari diftong poklapa sa zamjenom u *stihija*. Po mojem mišljenju, nema druge nego uzeti, da su učeni kaluđeri Negrcci izgovarali kadikad starogrčki ortografiju, t. j. da su izgovarali grčke riječi ne onako, kako ih izgovarahu Bizantinci i Novogrci, nego kako su bile napisane. To je isti slučaj, kao kad Francuzi izgovaraju danas kadikad svoja prezimena i imena mjesta prema ortografiji, n. pr. kad u Nepveu, Roubaix, Aix, Bruxelles izgovaraju *p* i *x*, što ne bi smjelo da bude prema etimologiji.

RÉSUMÉ

P. Skok: ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ

Le présent article comporte l'étude des deux aspects que le mot ancien grec στοιχείον „elementum“ a revêtu dans les langues balkaniques. Comme mot savant, il se prononce à la façon byzantine en scr., bulg., a. slave eccl. *stihija* etc. et garde son ancien sens. Comme mot populaire, il reproduit le sens du grec moderne où il désigne différentes espèces de démons, tels vampires, revenants, lutins etc., notamment le démon atmosphérique. Contrairement à l'opinion du regretté Jokl, l'auteur, en s'appuyant sur le genre féminin que le mot en question a dans les langues balkaniques, affirme que ce ne sont pas les Albanais qui l'ont transmis aux Serbocroates etc., mais que c'est par l'intermédiaire du slave balkanique que le mot grec s'est répandu dans les Balkans. Grâce à l'*o* fermé final de grec moderne *stihio* le genre neutre a été assimilé à la terminaison de l'accusatif féminin scr. *-u* < a. sl. eccl. *-o*, fait qui a causé, à son tour, la confusion de la finale de l'emprunt *stihija* avec le suffixe collectif *-ija*, d'origine grecque lui aussi. Pour l'esprit populaire, le sens collectif de *stihija* ne s'adaptait pas bien avec le sens d'un démon, ce qui a eu pour conséquence la disparition de la terminaison *-ija* et le remplacement par d'autres suffixes qui cadraient mieux, come *-ac* < *-ακης*. La disparition a eu lieu en scr. et, chose curieuse, en macédo-roumain de Karaferia. Outre cela, le mot en question ayant le sens d'un démon atmosphérique s'est confondu en scr. avec *въздухъ* „air“, d'où *zduh*, *stuhac* etc. en Herzégovine et au Monténégro. Comme corollaire à ces problèmes d'ordre lexicologique, l'auteur examine les questions phonétiques se rapportant aux emprunts balkaniques, ainsi *u* à côté de *i* au lieu de la diphtongue et le fait tout à fait déconcertant de *a* pour *oi* dans le daco-roumain *stafie*. D'après l'opinion de l'auteur, *u* pour *oi* remonte à l'époque byzantine, au temps où la prononciation de l'ancienne diphtongue rejoignait le développement de la voyelle grecque *v* > *u*, tandis que la voyelle *a* de *stafie* s'explique peut-être par la dissimilation de *oi* = *ai* — *ei* > *a* — *i* dans la prononciation savante du clergé non grec.